

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПРИВАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

Студентки 2 курсу, 8 мз групи,
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації
«Цивільне право і процес»

Керпатенко Марії
Миколаївни

Науковий керівник
кандидат юридичних наук

Гладка-Батюк Вікторія
Володимирівна

Гарант освітньої програми
доктор юридичних наук

Примаць Володимир
Дмитрович

Київ 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові засади приватизації державного та комунального майна	6
1.1. Поняття, мета та принципи приватизації.....	6
1.2. Об'єкти та суб'єкти приватизації.....	9
1.3. Історія розвитку правового регулювання приватизації.....	13
1.4. Закордонний досвід приватизації.....	21
РОЗДІЛ 2. Нормативно-правові засади приватизації державного та комунального майна	30
2.1. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення приватизації.....	30
2.2. Юридична відповідальність за порушення законодавства про приватизацію.....	39
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність теми. Процес приватизації в нашій країні став одним з головних напрямків реформування економіки, який супроводжувався цілою низкою соціально-економічних і політичних проблем. Від їх своєчасного і кваліфікованого вирішення залежать наслідки приватизації. Наразі приватизацією досягнуті певні політичні цілі, але хоча роздержавлених підприємств більше, ніж державних, вони лише організаційно змінили форму власності. Корінних зрушень в їх діяльності не сталося. Більшість з них свого ефективного власника так і не знайшла і, таким чином, критична маса підприємств для дійсно ринкових перетворень в економіці поки не створена.

Крайньою спробою вирішити проблеми приватизаційного процесу стало прийняття в січні 2018 року Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 № 2269-VIII (далі - Закон #2269-VIII), що мав продемонструвати іноземним партнерам-інвесторам готовність України до приватизації по-іншому. Однак новий Закон є не досконалим і, поряд з певними позитивними новелами, містить і ряд суттєвих ризиків. Все це зумовлює необхідність дослідити правове регулювання приватизації державного та комунального майна з урахуванням останніх новел приватизаційного законодавства.

Стан наукової розробки. Проблематику приватизації досліджували В.А. Нагорняк, В.В. Луць, В.Є. Воротін, В.С. Щербина, Д.В. Зюзь, І.О. Бандурка, Н.С. Демченко, О.В. Дзера, Р.Б. Шишка, Ю. В. Алданов та інші. Однак наразі бракує вітчизняних спеціальних досліджень приватизаційних процесів в рамках юридичної науки, які б ураховували останні законодавчі зміни у Законі #2269-VIII. Адже переважна більшість наявних вітчизняних досліджень спираються на положення Закону України «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» від 14.09.2000 № 1953-III, що втратив силу у зв'язку із прийняттям Закону #2269-VIII.

Мета даної роботи полягає у встановленні проблем правового регулювання приватизації державного та комунального майна.

Відповідно до поставленої мети, ми окреслили наступне коло завдань:

- охарактеризувати поняття, мету та принципи приватизації;
- визначити об'єктів і суб'єктів приватизації;
- розглянути історію розвитку приватизації;
- порівняти закордонний досвід приватизації у різних країнах;
- проаналізувати сучасний стан нормативно-правового забезпечення приватизації;
- розглянути юридичну відповідальність за порушення законодавства про приватизацію.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері приватизації.

Предметом дослідження є приватизація державного та комунального майна.

Методологія дослідження ґрунтується на чинному законодавстві, відомчих нормативних актах, на сучасних дослідженнях науки цивільного та господарського права.

Методи обрано з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження, його об'єкта і предмета. У роботі були застосовано такі методи пізнання: діалектичний метод, метод історичного аналізу, структурно-функціональний метод, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод та метод системного аналізу.

Наукова цінність полягає у подальшій розробці наукових підходів щодо правового регулювання приватизації державного та комунального майна, зокрема елементи новизни містять сформульовані у роботі пропозиції щодо оптимізації нормативно-правового регулювання приватизації та удосконалення чинного законодавства.

Практична цінність випускної кваліфікаційної роботи полягає у практичному застосуванні та можливості використання положень роботи в навчальному процесі. Результати роботи відображені у одній опублікованій статті: Керпатенко М.М. «Приватизація об'єктів незавершеного будівництва». Правове забезпечення підприємницької діяльності: зб. наук. ст. студ./відп. ред. О.О.

Бакалінська, В.Д. Примак, Ю.В. Тищенко. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019.
Ч. 2. С. 77-82.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе 6 підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 56 сторінок комп'ютерного тексту. Список використаних джерел налічує 73 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

1.1. Поняття, мета та принципи приватизації

Поняття приватизації вживається в економічному і формально-юридичному розумінні.

Згідно із Законом України «Про власність» № 697-ХІІ від 26 березня 1991 р. (втратив чинність від 27 квітня 2007 р.) в економічному аспекті приватизація означає трансформацію державних засобів виробництва та іншого майна на приватну чи колективну власність [5].

Визначення приватизації у формально-юридичному значенні цього поняття дає Закон #2269-VIII. Згідно з зазначеним Законом приватизація - це відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України [6].

Основною метою приватизації є прискорення економічного зростання, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, зменшення частки державної або комунальної власності у структурі економіки України шляхом продажу об'єктів приватизації ефективному приватному власнику.

Приватизація здійснюється на основі таких принципів:

- законності;
- відкритості та прозорості;
- рівності та змагальності;
- державного регулювання та контролю;
- продажу об'єктів приватизації з урахуванням особливостей таких об'єктів;
- захисту економічної конкуренції;

- створення сприятливих умов для залучення інвестицій;
- повного, своєчасного та достовірного інформування про об'єкти приватизації та порядок їх приватизації;
- застосування переважно конкурентних способів приватизації у разі:
  - а) приватизації невеликих державних підприємств, законсервованих об'єктів та об'єктів незавершеного будівництва, підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення, готельного господарства, туристичного комплексу;
  - б) продаж акцій відкритих акціонерних товариств, створених на базі середніх і великих державних підприємств.

Законність прийнято відносити до загальноправових принципів. Згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Вимоги принципу законності до інших учасників цивільного процесу зводяться до здійснення ними своїх процесуальних прав відповідно до цивільної процесуальної форми і належного виконання ними процесуальних обов'язків. Дотримання принципу відкритості і прозорості забезпечує реалізацію двох важливих функцій: захисту інтересів суспільства шляхом підвищення ефективності управління і посилення боротьби з корупцією та є важливим інструментом захисту головної конституційної норми, за якою “людина – основна цінність суспільства” і “джерело влади”. Так, наприклад, публічні адміністрації постійно зобов'язуються повідомляти і обґрунтовувати свої рішення, що допомагає зрозуміти закономірності, яких вони дотримувалися у процесі їх прийняття. Принцип змагальності відноситься до числа основоположних принципів цивільного процесуального права, дотримання якого створює необхідні передумови для правильного розгляду і вирішення цивільних справ. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Сутність принципу процесуальної рівноправності сторін полягає в тому, що сторони в цивільному процесі

наділяються рівними (але не однаковими) процесуальними правами й обов'язками. Це забезпечує рівність можливостей для зацікавлених осіб при зверненні до суду, а також при використанні процесуальних засобів захисту своїх прав та інтересів. Закріплення цього принципу обумовлено насамперед рівноправністю суб'єктів у матеріальних (цивільних) правовідносинах, з яких виникає судовий спір. Принцип створення сприятливих умов для залучення інвестицій полягає у наданні всієї необхідної інституційної, організаційної та інформаційної підтримки в процесі реалізації інфраструктурних інвестиційних проектів. Адже, успішні інвестиції – це найкращий показник ефективної інвестиційної діяльності регіону та країни в цілому як сприятливого середовища для ведення бізнесу. Україна є відкритою для інвесторів. Україна має вигідне географічне та геополітичне розташування, знаходиться на перехресті найважливіших напрямів світової торгівлі та найкоротших транспортних маршрутів у Євразійському регіоні, і за протяжністю транспортних коридорів є найбільшою європейською країною з великими транзитним потенціалом. Принцип захисту економічної конкуренції забезпечує реалізацію змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями. Принцип державного контролю полягає у здійсненні контролю за надходженням до Державного бюджету України плати за оренду державного майна та проведенні аналізу використання державного майна. Принцип застосування переважно конкурентних способів приватизації застосовується при продажі об'єктів малої приватизації, що мають соціально важливе значення для даного регіону і полягає у продажі їх на аукціоні чи за конкурсом. Принцип державного регулювання забезпечує у сфері нормативного забезпечення розробку та внесення в установленому порядку Кабінетом Міністрів України проектів законів та інших нормативно-правових актів, затвердження планів приватизації майна, що перебуває в державній власності та планів розміщення акцій акціонерних товариств у процесі приватизації. Принцип продажу об'єктів з урахуванням їх особливостей полягає у встановленні особливостей таких

об'єктів. Наприклад, об'єкти великої приватизації підлягають продажу на аукціоні з умовами. Умови продажу об'єктів великої приватизації, затверджуються Кабінетом Міністрів України в установленому ним порядку. Продаж банків, у капіталізації яких взяла участь держава, має здійснюватися відповідно до Закону України "Про особливості продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків, у капіталізації яких взяла участь держава" яким передбачено, що для підготовки пакетів акцій до продажу Міністерство фінансів України залучає радника з продажу пакетів акцій банків для проведення їх оцінки та інших заходів з продажу.

Отже, приватизація державного майна - це платне відчуження майна, що перебуває у державній власності, у тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій розташований об'єкт, що підлягає приватизації, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями. Метою є підвищення ефективності роботи підприємства та залучення отриманих коштів від приватизації для здійснення структурної перебудови національної економіки. Приватизація здійснюється на основі таких принципів, як законність, відкритість, прозорість, рівність, змагальність, державний контроль, захист економічної конкуренції, своєчасного та достовірного інформування про об'єкти приватизації та порядок їх приватизації.

1.2. Об'єкти та суб'єкти приватизації

Об'єкт приватизації з точки зору права власності - це майно підприємств, що перебуває в державній, республіканській (Автономна Республіка Крим) і комунальній власності. Правовою основою регулювання об'єктів приватизації є ст. 5 Закону #2269-VIII. З метою раціонального та ефективного застосування способів приватизації об'єкти приватизації поділяються на об'єкти малої приватизації та об'єкти великої приватизації.

До об'єктів малої приватизації належать:

1) єдині майнові комплекси державних і комунальних підприємств, їх структурних підрозділів, у тому числі єдині майнові комплекси та їх структурні підрозділи, що передані в оренду, крім єдиних майнових комплексів державних і комунальних підприємств, що належать до об'єктів великої приватизації;

2) окреме майно (окремим майном вважається рухоме та нерухоме майно державних або комунальних підприємств (у тому числі будівлі, споруди, нежитлові приміщення), майно, що залишилося після закінчення процедури ліквідації державних або комунальних підприємств, визнаних банкрутами; майно підприємств, що ліквідуються за рішенням органу, уповноваженого управляти державним або комунальним майном; майно державних або комунальних підприємств, що не були продані як єдині майнові комплекси; державне або комунальне майно, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств та перебуває на обліку господарських товариств, створених унаслідок приватизації або корпоратизації);

3) об'єкти незавершеного будівництва (будівлі, споруди, передавальні пристрої, які не введені в експлуатацію), законсервовані об'єкти;

4) об'єкти соціально-культурного призначення;

До об'єктів соціально-культурного призначення належать об'єкти освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, туризму, мистецтва і преси, телебачення, радіомовлення, видавничої справи; санаторно-курортні заклади, будинки і табори відпочинку, профілакторії; інші об'єкти, призначені для задоволення соціальних та культурних потреб громадян незалежно від вартості майна; об'єкти соціально-культурного призначення, що не включені до статутного капіталу господарських товариств;

5) пакети акцій акціонерного товариства, утвореного у процесі приватизації або корпоратизації, акції (частки), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій і підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності та розташованих на території України або за її межами, крім пакетів акцій акціонерних товариств, що належать до об'єктів великої приватизації;

б) інші об'єкти, що не належать до об'єктів великої приватизації.

До об'єктів великої приватизації належать об'єкти державної або комунальної власності (єдині майнові комплекси державних підприємств та пакети акцій (часток) суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі), вартість активів яких згідно з даними фінансової звітності за останній звітний рік перевищує 250 мільйонів гривень.

Коло суб'єктів приватизації визначає ст. 6 Закону #2269-VIII. Суб'єктами приватизації є: державні органи приватизації; місцеві ради, органи приватизації територіальних громад та покупці.

Покупцями об'єктів приватизації можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи, зареєстровані на території України, юридичні особи інших держав.

Не можуть бути покупцями органи державної влади, державні підприємства, власником яких є держава Україна, покупці, які походять з держави-агресора, державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, державні акціонерні товариства (компанії), їх дочірні компанії та підприємства; юридичні особи, зареєстровані згідно із законодавством держав, включених FATF до списку держав, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, а також юридичні особи, 50 і більше відсотків статутного капіталу яких належать прямо або опосередковано таким особам, фізичні та юридичні особи, стосовно яких застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), особи, які були стороною продажу об'єкта приватизації в Україні і з якими було розірвано договір купівлі-продажу об'єкта приватизації у зв'язку з порушенням з боку таких осіб, а також пов'язані з ними особи [6].

Державну політику у сфері приватизації здійснюють Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній республіці Крим, що становлять єдину систему державних органів приватизації в Україні.

Фонд державного майна України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності. Місія Фонду полягає у підвищенні інвестиційної привабливості і конкурентоспроможності економіки України. З метою її досягнення, Стратегія Фонду це прозоре і професійне розпорядження державним майном України [11].

Державні органи приватизації у межах своєї компетенції здійснюють такі основні повноваження:

- затверджують переліки об'єктів, що підлягають приватизації;
- приймають рішення про приватизацію об'єктів державної власності у випадках, установлених законодавством;
- продають майно, що перебуває у державній власності, у процесі його приватизації, а також акції (частки), що належать державі у майні господарських товариств;
- укладають договори на проведення оцінки об'єктів приватизації у випадках, передбачених законодавством;
- укладають з потенційними покупцями єдиних майнових комплексів державних підприємств та пакетів акцій договори про конфіденційність інформації про об'єкт приватизації;
- залучають суб'єктів господарювання для організації та/або проведення аукціонів, у тому числі в електронній формі (електронний аукціон);
- контролюють виконання умов договорів купівлі-продажу державного майна;

Державні органи приватизації не мають права втручатися в діяльність підприємств, за винятком випадків, передбачених законодавством України та установчими документами цих підприємств.

Отже, об'єкт приватизації - це майно підприємств, що перебуває в державній, республіканській (Автономна Республіка Крим) і комунальній власності. Об'єкти приватизації поділяються на об'єкти малої приватизації та об'єкти великої

приватизації. До об'єктів малої приватизації належать єдині майнові комплекси державних і комунальних підприємств, окреме майно (рухоме та нерухоме майно державних або комунальних підприємств, у тому числі майно, що залишилося після закінчення процедури ліквідації державних або комунальних підприємств визнаних банкрутами), об'єкти незавершеного будівництва, об'єкти соціально-культурного призначення, пакети акцій акціонерного товариства утвореного у процесі приватизації та інше. До об'єктів великої приватизації належать єдині майнові комплекси державних підприємств та пакети акцій суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій належать державі, вартість активів яких згідно з даними фінансової звітності за останній звітний рік перевищує 250 мільйонів гривень. Суб'єктами приватизації є: державні органи приватизації; місцеві ради, органи приватизації територіальних громад; покупці. Покупцями об'єктів приватизації можуть бути: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи, зареєстровані на території України, юридичні особи інших держав. Державну політику у сфері приватизації здійснюють Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній республіці Крим, що становлять єдину систему державних органів приватизації в Україні.

1.3. Історія розвитку правового регулювання приватизаційного процесу в Україні

Питання приватизації державного та комунального майна розглядалися у працях вітчизняних та закордонних вчених протягом десятиріч. Особливої актуальності ці питання набули в нашій країні з розпадом СРСР і початком масштабного приватизаційного процесу. Тому питання приватизації державного та комунального майна мають особливе наукове значення і не втратили своєї наукової цінності для нашої країни, хоч написані в різні періоди суспільного розвитку.

Загальним питанням приватизаційного процесу присвячені праці В.А.Нагорняка, В.С. Воротіна, В.І. Дубровського, В.Т. Плакіді, Д.В. Зюзя, Е.У. Вайцзеккера, Л.В. Чуприни, О.В. Дзери, П.І.Заруби, С.Ю. Задерейко та іншим.

Е.У. Вайцзеккер у своїх працях описує історичний розвиток процесів глобалізації та лібералізації економіки, аналізує досвід понад 50 найкращих і найгірших прикладів приватизації у світі, пропонує рекомендації щодо політики та дій, які забезпечили б оптимальний баланс між можливостями та відповідальністю держави та приватного сектора з урахуванням зростаючої важливої ролі громадянського суспільства [16, с. 73-109].

В.І. Дубровський у своїх наукових працях досліджував вплив приватизації на економічну поведінку та стан підприємств у контексті економічної ситуації в Україні [51, с. 99].

Л.В. Чуприна, досліджує, що приватизація в широкому значенні як один з аспектів загальної політики дерегулювання економіки означає уповільнення темпів розширення або навіть скорочення державного сектору. На його думку, приватизація встановлює не політику, яка охоплює всі сектори економіки, а передачу прав власності на капітал відповідного державного підприємства акціонерному товариству або приватній особі [63, с. 173-180].

П.І. Заруба сформулював цінні рекомендації щодо правильного застосування відповідних кримінально-правових норм у судово-слідчій практиці та надав пропозиції щодо подальшого вдосконалення кримінального та регуляційного законодавства у сфері приватизації [29, с. 192-206].

Взагалі, виникнення приватизації в Україні припадає на часовий проміжок із 1985 по 1988 р., який історики характеризують як «період поверхневих косметичних змін чинної економічної системи» [14, с. 26], коли такі терміни й поняття, як «право приватної власності» чи «приватизація» фактично не вживались, а розвиток альтернативних державній форм власності розглядався в контексті «багатоукладної соціалістичної економіки» із домінантним державним сектором.

Практичним кроком переходу до ринкових відносин стало прийняття в листопаді 1986 р. Закону «Про індивідуальну трудову діяльність», що легалізував різні форми економічної діяльності - дрібний приватний бізнес, оренду на основі сімейного підряду та деякі інші.

Прийняття у травні 1988 р. Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» N 8998-11 викликав сплеск кооперативного руху. Однак кооперативи не стали реальною економічною альтернативою державному сектору і через низку причин (насичення ринку товарами та послугами, економія матеріальних ресурсів, залучення у виробництво особистих фінансових заощаджень населення, практика вторинної зайнятості, ефективна легалізація індивідуальної трудової діяльності) очікуваний соціально-економічний ефект не було досягнуто [35, с. 112].

Майже одночасно був реалізований ще один юридичний проект, що дозволяв підприємствам виявляти велику економічну самостійність у питаннях оренди, оскільки оренда ставала своєрідною формою приватизації. Хоча юридично майно не переходило у власність суб'єкта, що господарює, фактично орендарю було надано майже необмежене право розпоряджатися «своїм» майном - навіть до його продажу. У правовому обігу з'явилося поняття «оренда з правом викупу», зміст якого полягав у тому, що після закінчення терміну договору орендар мав можливість викупити майно підприємства і стати його повноцінним власником. Масштаби передачі майна в оренду носили майже тотальний характер, і до 1990 р. на основі відносин оренди діяла переважна більшість підприємств СРСР. Безперечно, Постанова Ради Міністрів СРСР «Про розвиток орендних відносин» від 15 травня 1989 р. N 137 і Основи законодавства СРСР і союзних республік «Про оренду» від 23.11.1989 р. N 25 відіграли надзвичайно велику роль у первісному формуванні підприємницького середовища у всіх республіках колишнього СРСР.

Низка суто приватизаційних норм була закріплено Постановою Ради Міністрів СРСР «Про затвердження Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю й Положення про цінні папери» від 19 червня 1990 р. N 590 (далі – Постанова №590) , а 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України N 31 у якій

зазначено: «Українська РСР забезпечує захист усіх форм власності», що хоч і не вказувало безпосередньо на можливість існування приватної власності в країні, але контекст цього не виключав [10].

Доленосним став прийнятий 3 вересня 1990 р. Верховною Радою УРСР Закон «Про економічну самостійність» N 34. Цей документ проголошував самостійність України у визначенні економічного статусу та стратегії соціально-економічного розвитку, форм і методів господарювання й управління суспільним виробництвом. Закон передбачав три форми власності: державну, колективну й індивідуальну (особисту й приватну трудову). З метою забезпечення виконання Закону Постановою #590 було запропоновано Раді Міністрів УРСР у двомісячний термін підготувати проекти законодавчих актів про власність, землю, оренду, підприємництво, акціонерні товариства, цінні папери і фондовий ринок, роздержавлення власності тощо [9].

Важливе значення мала й Постанова Верховної Ради УРСР "Про захист суверенних прав власності Української РСР" від 29 листопада 1990 р. N 39, що встановила мораторій на зміни форм власності. Вона з'явилася дуже вчасно, оскільки Постанова Ради Міністрів СРСР, що регламентувала порядок створення акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю, за відсутності законодавчо-правових обмежень відкривала можливість завуальованої приватизації державної власності.

З точки зору розвитку законодавчого поля формування ринкових відносин в Україні дійсно революційною подією можна вважати Закон України «Про власність», ухвалений Постановою Верховної Ради України 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ. У ст. 2 (п. 4) цього Закону записано, що «власність в Україні виступає в таких формах: приватна, колективна, державна. Усі форми власності є рівноправними». А в п. 5 тієї ж статті зазначено, що держава «створює рівні умови для розвитку усіх форм власності». Погодимося з тим, що з цього моменту приватна власність стала в Україні легітимним інститутом; це дозволило приступити до роботи з формування правової бази роздержавлення й приватизації [5].

В.Т.Плакіда проаналізував перші кроки приватизації в Україні, а саме різні погляди на шляхи, форми й темпи приватизації, які було формалізовано в три принципово різні концепції приватизації.

У першій пропонувалося провести приватизацію через єдину комп'ютеризовану мережу, за допомогою якої шляхом підписки на майно процес приватизації повинний був завершитися до 1994 р. Ця схема передбачала створення єдиного банку даних, єдиної мережі приватизації та нейтралізацію усіх можливих варіантів втручання в процес і зловживань. Друга концепція передбачала поступове роздержавлення власності (протягом 50 років) і приватизацію винятково за гроші з глибиною не більше, ніж 49 %. Причому приватизацію мали проводити галузеві міністерства. Третя концепція наполягала на необхідності позбавлення держави монополії у виробничому секторі й передання частини економічної влади недержавному капіталу [49, с. 139].

Верховна Рада України висловилася за те, щоб об'єднати зусилля всіх трьох груп розроблювачів і винести на розгляд парламенту єдину концепцію. Науковці вважають [46, с. 492], що при цьому враховувалися такі реалії соціально-політичної й економічної ситуації:

- 1) консервативність українського населення та панування в його масовій свідомості соціалістичних стереотипів із домішкою традиційної селянської дрібнобуржуазності;
- 2) панування старої комуністичної бюрократії в нових владних структурах зверху донизу;
- 3) економічне панування «красних» директорів на державних підприємствах й, відповідно, у виробничому секторі;
- 4) відсутність вільних і достатніх фінансових капіталів у охочих придбати державну власність;
- 5) невідповідність державних підприємств до приватизації та до роботи в новій економічній ситуації;
- 6) нерозуміння значною частиною населення процесів приватизації й небажання адаптуватися до умов нової системи господарювання;

7) відсутність сформованого ринкового середовища, спроможного забезпечити конкурентність купівлі-продажу державної власності.

Звісно, у таких умовах було б не тільки нераціонально, а й небезпечно очікувати на розвиток нового приватного капіталу і відповідної ринкової інфраструктури до рівня, що дозволяє провести класичну приватизацію шляхом продажу державного майна на ринку нерухомості та фондовому ринку. Тому як основну мету приватизації на її перших етапах було сформульоване завдання максимально швидкого створення «критичної маси» недержавної власності у виробничому секторі економіки, що містилося в проекті єдиної концепції, яку запропонував Кабінет Міністрів України. Основними критеріями успіху стали проголошені темп і масштаби діяльності, спрямованої на те, щоб швидше позбавитись державної монополії у виробничому секторі та передати частину економічної влади недержавному капіталу.

31 жовтня 1991 р. Верховною Радою України було затверджено «Концепцію роздержавлення й приватизації підприємств, землі та житлового фонду», що дозволило почати роботу над ключовими законопроектами про приватизацію, зокрема «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про приватизацію майна невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», «Про приватизаційні цінні папери». В.Т.Плакіда проаналізувавши історичні документи, засвідчив, що ідеологія приватизації базувалася на необхідності зниження ролі держави як власника виробничих підприємств і розбудови ринкових відносин. Для організації цієї діяльності в 1991 р. було утворено Фонд державного майна України [49, с. 139].

С.Ю.Задерейко дослідив позитивні та негативні наслідки приватизації, а також проаналізував її етапи. Перший етап охоплював 1991-1992 рр. - створення й становлення Фонду державного майна України, напрацювання нормативної бази, реалізація перших приватизаційних проектів.

Другий етап (1992-1994 рр.) характеризувався тим, що приватизаційні цінні папери (майнові сертифікати) існували у вигляді депозитних рахунків і провідне місце займала оренда державних підприємств із наступним викупом.

Однак практика показала, що впровадження оренди з викупом викликало конфлікт інтересів орендарів і більшості населення. Виявилися також недоліки колективної форми власності орендарів - нестача інвестиційних ресурсів, інертність в організації й керуванні виробництвом. Крім того, у другій половині 1992 р. Україну вразила потужна економічна криза, пов'язана з розривом економічних зв'язків з республіками колишнього СРСР.

Третій етап (1995-1998 рр.) позначився проведенням масової приватизації, переважно за приватизаційні папери («ваучери» і «сертифікати») із залученням широких верств населення.

Однак у результаті сертифікатної (ваучерної) приватизації мільйони громадян України не стали реальними власниками. Більшість із понад 19 млн. акціонерів були власниками лише номінально, оскільки, беручи участь у сертифікатному аукціоні та отримуючи витяг із протоколу про його результати, вони надалі навіть не оформляли право власності на акції. Більшість із тих, хто отримали акції та формально є власниками, часто не мають доступу ні до установчих документів, ні до вірогідної інформації про те, хто є справжнім власником підприємства, та їх наміри.

З 2000 р. почався четвертий етап приватизації - переважно індивідуальної, який вимагав істотного вдосконалення й розширення законодавчої бази. Індивідуальна приватизація передбачала, що метою продажу цілісних майнових комплексів або пакетів акцій підприємств групи Г (підприємства-монополісти й підприємства, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави) була концентрація капіталу й забезпечення ефективного функціонування підприємства після приватизації [28, с. 168-173].

Досліджували вітчизняні науковці й більш вузькі аспекти проблематики приватизаційного процесу. Так, О.Я. Редько в своїй статті розглядав правове забезпечення приватизації на морському транспорті в Україні. У вказаній статті автор дослідив сутність та правове забезпечення приватизації на морському транспорті в Україні, здійснив аналіз міжнародного досвіду приватизації морських

портів та законопроекти України в цій сфері, а також запропонував обґрунтований варіант роздержавлення державних підприємств [53, с. 211-215].

С. М. Данькевич проаналізував організаційно-екологічні аспекти залучення інвестицій і вважає, що українським лісам потрібна приватизація. Адже наразі державна форма власності на ліси не зупиняє лісокористувачів у Карпатах вирізувати суцільно великі площі лісу та заготовляти деревину понад норми. Досвід Скандинавських країн, де є державна і приватна власність на ліси, доводить ефективність такої моделі, щороку площа лісів там збільшується, створено багато фондів, серед головних інвесторів яких є такі компанії, як ІКЕА, інвестиційний фонд Гарвардського університету, інші великі компанії. Дохідність цих фондів досягає 12% річних. До прикладу, якщо розмістити гроші у європейському банку на депозиті, то у кращому випадку отримаєте 1-1,5% доходу. А ось фонди, які інвестують у ліс – до 12%.

Ліс стане активом, в якого буде власник, який зацікавлений у тому, щоби вартість активів зростала. Приватизація лісу з оплатою інвесторів у бюджет ринкової вартості – це хороший інструмент для наведення порядку. Інвестор, власник лісу, завжди буде бережно до нього ставитися і буде зацікавлений вирубувати ліс менше, адже дуже багато потрібно інвестувати у висаджування саджанців, ніж його щорічний приріст [24, с. 62].

Але, аналіз наукових праць за темою дослідження вказує на те, що не всі аспекти питання приватизації державного та комунального майна в Україні досліджені належним чином. Теоретичні й концептуальні розробки науковців присвячені лише окремим аспектам цієї проблеми, особливо економічному аспекту - переведення державного майна з державної у приватну або колективну власність, тобто досліджувався вплив приватизації на стан підприємств у контексті економічної ситуації та на зайнятість населення і поширення безробіття, а також юридичному аспекту - змістом якого є платне, частково-платне або безоплатне відчуження державного майна, що теж зводиться до мети залучення отриманих коштів від приватизації для здійснення структурної економіки. Варто відзначити, що аналіз приватизаційних процесів не може обмежуватися розглядом суто

окремих аспектів. В дослідженні процесу приватизації має враховуватися широке коло питань, що відображають усю сукупність взаємовпливів та взаємозв'язків факторів і напрямів суспільних відносин. Крім економічного і юридичного, потрібно більш детально дослідити вагомий політичний (наприклад, скуповування національних підприємств іноземними інвесторами), соціальний (те, як приватизація вплинула на ріст цін на товари та послуги, зниження забезпеченості робочими місцями через дозвіл директорату збільшувати свою частку акцій, скуповуючи їх у звільнених працівників та на соціальне розшарування суспільства) та екологічний (вплив приватизації на стан екологічної безпеки у разі розгляду потенційно небезпечних підприємств) аспекти.

Отже, одними з головних завдань приватизації в Україні була поява реального власника, демократичний та справедливий розподіл власності і подальший її перерозподіл з метою максимально ефективного її використання як в інтересах власника, так і в громадських та загальнодержавних інтересах. Був здійснений розподіл державного майна на загальнодержавну та комунальну власність, а першим паростком приватизації стала оренда майна з подальшою можливістю викупу. Завдяки цьому зростали надходження до бюджету, кількість робочих місць та підвищувалася ефективність виробництва. Однак, в результаті, роздержавлення і приватизації разом з позитивними наслідками призвели в Україні до появи ряду економічних, політичних та соціальних проблем, таких як збитковість більшості приватизованих підприємств, держава втратила контроль над стратегічно важливими галузями, з'явилася загроза економічному суверенітету через появу іноземних інвесторів, а частина населення була позбавлена можливості отримувати державні товари та послуги за відносно низькими цінами.

1.4. Закордонний досвід приватизації державного та комунального майна

М.І. Зверяков дослідив тенденції сутнісних процесів розвитку приватизації менш розвинутих країн, насамперед – України, і зіставлення їх з відповідними

процесами у розвинутих країнах, зокрема з Велико-Британією та США. Кожна країна проводила свою специфічну політику приватизації, але він виділив і загальні риси. Для британського варіанту характерна поступова модель, публічний продаж в основному збиткових і низькорентабельних підприємств і формування більш широкого прошарку власників. Вона виражається, пише автор, у тому, що у Великій Британії у 80-х роках було розпродано 16 з 51 державної корпорації. При цьому кількість зайнятих у державному секторі скоротилось з 2 мільйонів до 70 тисяч. Покупцями акцій, головним чином, були фінансові інституції (банки, страхові компанії). Індивідуальним власникам відійшло 20% усіх акцій.

У цілому, кількість акціонерів у Великій Британії зросла до 11 мільйонів дорослого населення. З точки зору підвищення ефективності, приватизація дала скромні наслідки, але все ж скоротила персонал, зросла продуктивність праці, отримали розвиток сучасні методи організації виробництва.

Цікавою є практика утворення «народних підприємств» у США. Головними причинами створення таких програм участі найманого персоналу у власності підприємств були:

1. Утворення додаткового доходу зайнятих.
2. Підвищення продуктивності праці.
3. Отримання фінансових коштів для розвитку компаній.
4. Розширення ринку для акціонерів компаній.
5. Послаблення тиску профспілок і попередження страйків.

Суть впровадженого у США методу полягає у поетапному викупі підприємств їх робітниками на виплату строком не більш ніж 5 років внаслідок частки прибутку. Встановлена також одночасна сплата у розмірі 10-20% суми, що підлягає викупу [30, с. 26-28].

Ю.Ю. Хватов провів аналіз економічному розвитку Франції, який пройшов етапи як екстенсивного, так і інтенсивного зростання, переходячи від політики націоналізації до приватизації. Французька модель передбачає груповий централізований продаж державних підприємств і визначення провідного інвестора, яким є конкурентоспроможна фірма, для якої резервується особливий

пакет акцій за ціною нижчою, ніж ринкова, але без можливості продажу протягом трьох-чотирьох років.

Приватизаційні процеси у Франції мають внутрішню суперечливість: приватизація зовсім не означає «відходу» держави з економіки, хоча формально призводить до скорочення розмірів державної власності. При проведенні приватизації уряди різної політичної орієнтації завжди намагалися зберегти у своїх руках (або навіть збільшити) важелі контролю та управління економічними процесами. Це дуже важливо для дотримання законів її проведення, тому що спокуса розкрадання державної власності під час приватизації особливо велика.

Всі заходи щодо приватизації ретельно і часом довго готувалися, прораховувалися різні варіанти й можливості, а в післяприватизаційний період держава продовжувала спостерігати за діяльністю переданих в приватні руки підприємств з тим, щоб не допустити їх перепродажу. Державою вживалися заходи, що обмежують зосередження капіталу приватизованих підприємств в одних руках, а також обмежують участь в їх капіталі іноземних інвесторів.

Приватизація у Франції мала чітко виражений фіскальний характер. Держава продавала свою власність за значно вищими цінами в порівнянні з компенсаційними платежами при націоналізації [61, с. 118-126].

В.М.Козаков досліджуючи методологію, процедури та європейську практику, виявив що також існують моделі приватизації у певних галузях: наприклад, залізничного транспорту. Автор зазначив, що у Великобританії, Швеції та Японії була застосована децентралізована модель, а в Німеччині та Франції - централізована при значному втручанні держави (як показала практика, більш успішно).

Загальновизнаним є той факт, що в країнах континентального права розміри державної власності більше, ніж в країнах англосаксонського права. У країнах континентального права (Франція, Німеччина) держава традиційно є власником блокувального пакету акцій компаній. Ефективність управління державними підприємствами досить низька, більшість компаній є збитковими. У цих країнах існує значна можливість проведення великомасштабної приватизації, у всякому

разі, поки не зміниться конкурентна структура економіки. Однак уряди цих країн або не поспішають відмовлятися від державної власності, що є важливішим інструментом перерозподілу доходу, або не здатні це зробити через законодавчі обмеження можливостей приватного сектора, які перешкоджають проведенню структурної перебудови економіки (конституції Португалії, Італії, Бразилії, Аргентини, Мексики і т.д.). Монопольне право на надання деяких послуг характерно для Болівії, Індонезії, Франції та інших країн. У деяких країнах приватизація можлива тільки після схвалення законодавчим органом (Марокко, Сенегал, Індія) [38, с. 173].

Таким чином, масштаб приватизаційних угод в країнах з континентальною системою права не може бути занадто великим.

Відмінності правових систем відображаються в особливостях захисту прав інвесторів. Країнам прецедентного права властивий високий рівень захисту прав акціонерів на відміну від досить «прохолодного» ставлення до прав інвесторів в континентальних країнах, що визначає велику конкуренцію форм власності та розвиток ринків капіталу. Чим гірше правова захищеність корпоративних акціонерів, тим складніше пошук зовнішнього джерела фінансування, кредиту чи акціонерного капіталу.

Система захисту прав потенційних інвесторів, на наш погляд, може визначати розміри приватизації. Попит на акції приватизованих підприємств при наявності ефективної системи захисту інвесторів буде вище, а значить збільшиться ринкова ціна підприємства і, як наслідок, дохід від приватизації. Інакше інвестори будуть претендувати на страхову премію за ризик порушення своїх прав, і держава постарается продавати акції компаній незначними траншами, дуже обережно, що зробить приватизацію непослідовною і в більшості випадків стихійною.

Цілями приватизації в постсоціалістичних країнах були ліквідація абсолютної монополії держави на засоби виробництва і, отже, на більшу частину вироблених товарів і послуг і підвищення ефективності роботи окремих підприємств і деяких галузей. Для створення багатуокладної економіки та функціонування ринкових структур необхідно було формування конкурентного

середовища і класу приватних власників. Також зберігалася проблема заборгованості державних підприємств (велика їх частина була збитковою, а в казні не вистачало грошей). На практиці багато учасників приватизації викупували державну власність для подальшого перепродажу або для того, щоб усунути конкурентів.

О.І. Брусиловська досліджуючи системні трансформації посткомуністичних країн Європи, зробила висновок, що уряд постсоціалістичних країн поспішали провести приватизацію в короткі терміни з політичних міркувань, в тому числі під тиском США, західних країн і МВФ. Метою було зруйнувати колишній соціалістичний лад, і командно-адміністративну систему господарювання, намагаючись забезпечити незворотність ринкових реформ [15, с. 391].

Аналізуючи реформування відносин власності в постсоціалістичних країнах [60, с. 83], можна зробити висновок, що їхні методи проведення приватизації залежали від того, яким чином, в яких формах і на яких засадах державне майно передавалося новим власникам: безкоштовно або платно (на пільгових умовах або за повну власність), в чековій формі або грошовій, закрито або відкрито (в публічній формі). У всіх країнах перед початком приватизації вставало серйозне питання про те, хто буде власником державних підприємств: власники достатніх для викупу капіталів, колишні власники, члени трудових колективів або всі громадяни. Загальною для цих країн проблемою стала відсутність у більшій частині населення грошових коштів.

У постсоціалістичних країнах всесвітнім банком виділяються такі способи приватизації, як акціонерне державне підприємство за участю іноземного капіталу, безоплатна передача муніципальним органам, ліквідація, публічна пропозиція, викуп контрольного пакета акцій працівниками, прямий продаж активів, масова приватизація ваучерними схемами [47].

У колишніх НДР та Угорщині був використаний варіант продажу підприємств за їх фактичною ринковою вартістю. Для здійснення цього виду приватизації створені спеціальні державні органи, головним завданням яких є підготовка до продажу підприємств, що мають приватизуватися, підвищення їх

конкурентоспроможності, працевлаштування надлишкової робочої сили. При викупі державних підприємств припускалось кредитування. Половина суми вносилась зразу, а інша – на виплату з 15% річних. [38, с. 173].

Безкоштовний і зрівнювальний розподіл серед дорослого населення купонів, чеків (ваучерів) з наступною їх зміною на акції приватизованих підприємств був впроваджений у колишній Чехословаччині і частково у Болгарії, Румунії, Польщі.

Сильною стороною цієї практики є те, що вона позитивно сприймається народом, а також відносна швидкість розповсюдження ваучерів. Слабка сторона - держава не витрачає кошти, але не отримує коштів у скарбницю. Реальний стан підприємств, що приватизуються: вони не отримують реальних коштів для подолання технічної відсталості, модернізації виробництва. Ці недоліки притаманні й нашій вітчизняній приватизації.

Великі переваги для розвитку підприємств приніс досвід приватизації на засадах перетворення державних підприємств у закриті акціонерні товариства, наприклад, у колишній Югославії. Акції розповсюджувались лише серед робітників підприємств, у тому числі й серед тих, хто вийшов на пенсію. Кошти від викупу йшли не в державну скарбницю, а на потреби самого підприємства.

У розвинених країнах переважними методами приватизації були прямі продажі активів власнику, а також продаж активів на фондовому ринку. Це стало важливим джерелом надходжень до державного бюджету, а також приваблювало інвестиції в приватизований об'єкт. Мав місце такий метод, як продаж державних активів працівникам приватизованих підприємств, по-іншому званий трудовим акціонуванням.

Результати приватизаційного процесу мають неоднозначні оцінки. Позитивні оцінки переважають здебільшого в розвинених країнах, особливо в США, Великобританії, Японії. У цих країнах вдалося підвищити ефективність приватизованих підприємств, поліпшити структуру управління і навіть знизити витрати та ціни. У США, наприклад, за 1981 - 1988 роки ціни в реальному вираженні знизилися в середньому приблизно на 30%. Збільшилася кількість власників, розширилася конкурентне середовище, поповнився держбюджет.

М.О.Кужелев досліджуючи закордонний досвід приватизації та акціонування як основи формування корпоративного сектора виявив, що негативним результатом приватизації в усіх країнах стало зростання безробіття. Також через деякий час після приватизації почалися процеси злиття і поглинання підприємств, що трохи знизило конкурентне середовище, а лейбористи, що прийшли в Великобританії до влади, поставили питання про справедливість і легітимність проведеної урядом М. Тетчер приватизації і ввели податок на випадкові доходи. Таким чином, підприємства, які брали участь в приватизації, повинні були заплатити великі суми. До державного бюджету надійшло близько 5 мільярдів фунтів стерлінгів, які згодом пішли на проведення програми перепідготовки безробітних.

У постсоціалістичних країнах приватизація дала набагато менший ефект, ніж очікувалося. Вона пройшла зі значними соціальними та економічними витратами. Сталося формування ринкових структур, з'явився клас приватних власників. Також були негативні явища, такі, як високий рівень безробіття, тривалий економічний спад, конфлікти в управлінні між новим і старим менеджментом, занепад системи соціального забезпечення, тривала відсутність інвесторів, посилювалося розшарування суспільства. Істотних надходжень до державного бюджету не було. З 1995 року багато стратегічно важливих галузей, які спочатку не передбачалося приватизувати, потрапили в руки іноземців, тому що фінансові можливості вітчизняних інвесторів були незначними.

Єдиним прикладом швидкої й успішної ваучерної приватизації в Східній Європі є приватизація в Чехії та Словаччині, що пройшла в 1992-1994 рр. Вона багато в чому аналогічна схемі ваучерної приватизації в Україні. Громадяни Чехії та Словаччини отримували ваучери, які могли обміняти на акції підприємств або на акції інвестиційних фондів. Однак, на відміну від України, чеські та словацькі інвестиційні фонди не припинили існування після завершення приватизації, а перетворилися на власників колишнього державного майна. Хоча не у всіх фондах становище добре, багато хто з них все ж зуміли налагодити ефективне управління приватизованими підприємствами [40, с. 291-298].

Аналізуючи міжнародний досвід на дослідженнях вище викладених робіт науковців, можна зробити висновок, що приватизацію можна здійснювати трьома шляхами.

Перший шлях приватизації - відмова від володіння, при цьому державна власність чи права держави на керування підприємством передаються чи продаються іншим власникам. Новими власниками можуть бути приватні особи чи фірми, акціонери, робітники цього підприємства або комбінації цих варіантів.

Звернемо увагу на те, що способів передачі державної власності до приватних може бути декілька. Головними з них є:

- відкритий продаж (тендер) об'єктів приватизації (на аукціоні) з метою забезпечити конкуренцію покупців;
- викуп об'єктів приватизації спільнотами покупців, утвореними робітниками цих підприємств;
- викуп державного майна, що є зданим в оренду.

При цьому можна використовувати власні кошти, а також ваучери.

Другий шлях приватизації - це метод контрактів. Він використовується відносно тих видів діяльності, які є невід'ємною функцією держави та потребує контролю зі сторони суспільства. При даному методі уряд укладає контракт з фірмою, яка бере на себе постачання товарів і надання послуг чи здійснення того виду діяльності, який входить в коло державних функцій. Прикладом може бути прибирання сміття чи очищення стічних вод.

Третій шлях приватизації - це система ваучерів (документів, що свідчать про надання кредиту) [41, с. 231].

Отже, загалом для пострадянських країн (за винятком Чехії та Словаччини) характерний скоріше негативний досвід приватизації, яка пройшла зі значними соціальними та економічними витратами. Приватизаційні процеси призвели до високого рівня безробіття, тривалого економічного спаду, конфліктів в управлінні між новим і старим менеджментом, занепаду системи соціального забезпечення, тривалої відсутності інвесторів, розшарування суспільства. Водночас в розвинених країнах, особливо в США, Великобританії, Японії, приватизація державного майна

пройшла успішно. У цих країнах вдалося підвищити ефективність приватизованих підприємств, поліпшити структуру управління і навіть знизити витрати та ціни. Негативним результатом приватизації в усіх країнах стало зростання безробіття.

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

2.1. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення приватизації

Основоположні засади приватизації державного та комунального майна закладені у Конституції України, стаття 41 якої визначає, що громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами державної та комунальної власності відповідно до закону (ст. 41) [1].

Вказані конституційні положення знайшли свою реалізацію у Законі #2269-VIII від 18.01.2018, який регулює правові, економічні та організаційні основи приватизації державного і комунального майна та майна, що належить Автономній Республіці Крим.

У порівнянні з попереднім законодавством про приватизацію, яке будувалося переважно на роздержавленні майна через трудові колективи, автори нового закону спробували піти іншим шляхом, а саме закласти правові основи для залучення інвестицій. Так, новий порядок приватизації не передбачає пільг чи переваг для окремих категорій покупців, а встановлює принцип змагальності та рівності, що, безумовно, є позитивним кроком. Законодавець спростив регулювання приватизації шляхом систематизації нормативно-правових актів у цій сфері, встановив спрощену класифікацію об'єктів приватизації.

Не ставлячи за мету переказати зміст чинного законодавства про приватизацію, пробуємо здійснити аналіз нормативно-правових новел щодо забезпечення приватизації державного та комунального майна.

Насамперед, слід відзначити, що новий Закон дійсно несе позитивні зрушення. Наприклад, з прийняттям Закону законодавцем були зроблені певні кроки щодо вирішення проблеми повернення здійснених покупцем капіталовкладень в приватизований об'єкт при поверненні такого об'єкту. Так, проблема повернення здійснених покупцем капіталовкладень в приватизований

об'єкт виникла через випадки розірвання договорів купівлі-продажу об'єктів приватизації, переважна більшість з яких – об'єкти незавершеного будівництва. Наприклад, за інформацією регіонального відділення Фонду державного майна України по Чернівецькій області, «із 3120 приватизованих об'єктів за весь період проведення майнових реформ регіональним відділенням Фонду державного майна України по Чернівецькій області повернуто до державної власності 10 об'єктів приватизації. Переважна більшість з них, а саме 8 – це об'єкти незавершеного будівництва, покупці яких не виконали умов розділу 5 «Обов'язки покупця» договорів купівлі-продажу, за яким покупці зобов'язані завершити будівництво об'єктів та ввести їх в експлуатацію у визначений термін» [62].

Законодавство, що діяло до прийняття Закону містило значні прогалини щодо вирішення вказаного питання, так, згідно ст. 27 Закону #2269-VIII договір може бути розірвано або визнано недійсним за рішенням суду у разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки. Ще однією підставою розірвання договорів купівлі-продажу об'єктів приватизації, а саме об'єктів незавершеного будівництва, є невиконання умов, визначених у ст. 19 вже зазначеного вище Закону «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» (який теж втратив чинність із прийняттям Закону). При цьому покупець, з яким розірвано договір купівлі-продажу, повертає об'єкт приватизації в державну власність за актом приймання-передачі, включаючи земельну ділянку, а також відшкодовує державі збитки, завдані невиконанням умов договору. Однак вкрай важливою прогалиною є те, що зазначеними вище нормативними актами, що втратили чинність, не вирішувалася доля здійснених покупцем капіталовкладень в приватизований об'єкт [6].

Натомість новий Закон #2269-VIII у частині 11 статті 26 визначає, що повернення коштів покупцям здійснюється в сумі, отриманій державними органами приватизації в результаті повторного продажу об'єктів, але не може перевищувати суми, сплаченої покупцем під час попереднього продажу.

Порядок повернення в державну (комунальну) власність об'єктів приватизації в разі розірвання або визнання недійсними договорів купівлі-продажу

таких об'єктів наразі затверджений Наказом Фонду державного майна від 18.10.2018 № 1331 «Про затвердження Порядку повернення у державну (комунальну) власність об'єктів приватизації в разі розірвання або визнання недійсними договорів купівлі-продажу таких об'єктів» [11].

Основною метою нового Закону#2269-VIII декларується спрощення процесу приватизації шляхом спрощення класифікації об'єктів приватизації – поділу на малі та великі. Серед об'єктів малої приватизації законодавець виділяє «об'єкти незавершеного будівництва (будівлі, споруди, передавальні пристрої, які не введені в експлуатацію), законсервовані об'єкти» (п. 3 ч. 2 ст. 5 Закону)

Закон скорочує терміни підготовки об'єктів до продажу – з 9-12 до 4-5 місяців. Так само Закон збільшує і термін для подачі заявок потенційних покупців – з 20-45 до 20-180 днів [52].

Важливою новелою Закону є те, що об'єкти малої приватизації, зокрема об'єкти незавершеного будівництва, наразі продаються через електронні майданчики електронної торгової системи ProZorro. Продажі (<https://prozorro.sale>). Наприклад, раніше цим займалися товарні біржі та проводили аукціони у залах, де шляхом підняття рук робили ставки представники потенційних покупців. Біржі отримували, як винагороду - відсоток від суми продажу, коли переможцем аукціону ставав клієнт біржі (інсайдер). А так, як біржа мала інформацію про всіх потенційних покупців, які зареєструвались для участі в аукціоні на її електронній платформі, то вона передавала її інсайдеру і могла, навіть, припинити аукціон одразу після прийняття ставки від інсайдера, позбавляючи інших учасників аукціону можливості підняти ставку [72]. З появою платформи ProZorro жодна біржа не визначається уповноваженою на проведення аукціону. Адміністратор системи бачить, від якої біржі надійшла цінова пропозиція, але не бачить автора пропозиції.

Проведення таких торгів із залученням електронної торгової системи має позитивний вплив як для держави, так і для бізнесу, адже покликана зменшити корупційні схеми у державних закупівлях. Так, Білоцерківський міський голова Геннадій Дикий привів приклад двох різних об'єктів, які місто продало через систему Prozorro. За словами мера Білої Церкви, перший проект продався на 30%

дорожче від оцінки, а от другий - на 50% дешевше від початкової оцінки. “Однак тут ні кримінальних справ не було відкрито, ні осуду суспільства. Бо всі розуміли, що оцінка реально була завищена: і чесний та прозорий аукціон це довів”, - зазначив він [70].

Важливою є передбачена Законом можливість реалізації майна, яке перебуває на балансі державних підприємств, що не підлягають приватизації: дороги, газотранспортна система, вугільна та енергетична промисловість, метрополітен, підприємства з виготовлення зброї та багато іншого. Це означає, що стратегічно важливі об'єкти для держави не потраплять до приватної власності. Також законом передбачена норма, що не дозволяє забрати раніше заборонені до приватизації підприємства за борги, тому що вводить мораторій на порушення процедури банкрутства на три роки щодо всіх об'єктів, які сьогодні перебувають у переліку.

На жаль, окрім позитивних новел, прийняття Закону #2269-VIII принесло й нові корупційні ризики.

Цим закон, зокрема, передбачається скасування статті про створення спеціальної контрольної комісії Верховною Радою з питань приватизації, що суперечить нормам Конституції, зокрема її статтям 85 та 89, за яким до повноважень Верховної Ради належить затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності [1].

Серед недоліків Закону #2269-VIII можна погодитися з висновками А.В.Сербіної, головного редактора газети «Місцеве самоврядування», яка досліджувала нюанси приватизації майна, а саме:

1)Вади визначення стартової ціни об'єкта за новим Законом.

В статті 22 Закону передбачено, що у разі необрання радника у процесі конкурсного відбору стартова ціна об'єкта великої приватизації встановлюється аукціонною комісією на підставі вартості, визначеної відповідно до Методики оцінки, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

2) Форма аукціонної пропозиції щодо стартової ціни об'єктів великої приватизації затверджується Фондом державного майна України або місцевою радою. Не допускається подання пропозиції щодо стартової ціни у вигляді діапазону ціни або у будь-якому іншому вигляді, що не дозволяє визначити однозначну пропозицію щодо стартової ціни. У разі подання потенційним покупцем пропозиції щодо стартової ціни, що не відповідає затвердженій формі, або у вигляді, що не дозволяє визначити однозначну пропозицію щодо стартової ціни, така пропозиція не враховується аукціонною комісією при визначенні стартової ціни.

3) Стартова ціна об'єкта малої приватизації визначається аукціонною комісією на рівні балансової вартості об'єкта (активів об'єкта) малої приватизації.

У разі відсутності балансової вартості об'єкта (активів об'єкта) малої приватизації така вартість встановлюється аукціонною комісією на підставі вартості, визначеної відповідно до Методики оцінки, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Якщо об'єктом малої приватизації є акції, частки, стартова ціна об'єкта малої приватизації встановлюється на рівні номінальної вартості пакета акцій (часток).

Визначення вартості майна, що вноситься до статутного капіталу товариства, вартості акцій (часток), що належать державі у статутних капіталах господарських товариств, інших господарських організацій та підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності, та підлягають приватизації шляхом викупу, а також оцінка об'єктів приватизації, повернутих за рішенням суду у державну власність, здійснюються відповідно до Методики оцінки, що затверджується Кабінетом Міністрів України [57, с. 10].

Таким чином, за Законом оцінку об'єктів проводить аукціонна комісія, і стартова ціна визначається на рівні балансової вартості. В разі відсутності балансової вартості вона встановлюється на основі методики Кабінету Міністрів України.

Однак, за новим Законом про приватизацію ця методика ще не затверджена. Наразі діє стара методика визначення балансової вартості, яка не відповідає

реаліям, оскільки приймалася під старе законодавство (Закони України «Про приватизацію державного майна», «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» та ін.). Тому, як працюватиме механізм визначення ціни лоту, поки що не зрозуміло.

1. Корупційні ризики.

Закон містить норму про те, що електронний аукціон може бути скасований за рішенням органу приватизації на будь-якому етапі його проведення, і причому без будь-яких підстав. У Порядку проведення електронних аукціонів [7] перелік таких підстав не визначено, на відміну від Закону про публічні закупівлі [8].

Отже, існує можливість скасування процесу приватизації за будь-якими надуманими обставинами. Наприклад, організатору торгів чомусь не сподобалася ціна, запропонована учасниками аукціону. Він може припинити аукціон і оголосити новий. Ці дії, відповідно, будуть затягувати продаж, щоб збити ціну та виключити потенційних конкурентів для особливо зацікавлених покупців. Адже, якщо торги двічі були скасовані у зв'язку, наприклад, з неявкою учасників, то втретє ціна на лот суттєво знижується. Вважаємо, що навмисне скасування торгів буде працювати саме з такою ціллю.

3. Проблеми передачі майна.

Законом передбачено, що відомства-розпорядники майна, яке включено в перелік продажу на 2018-2019 рік, повинні передати такі об'єкти до Фонду держмайна за відповідною процедурою. Однак наразі передача таких об'єктів затягується. Вважаємо, що надалі це створить певні проблеми для організації торгів.

Водночас, як було зазначено вище, сама ідея приватизації через електронні аукціони є прогресивною. Закон #2269-VIII і прийнятті на реалізацію його положень підзаконні акти містять у собі важливі новели, що мають позитивний вплив на приватизацію державного та комунального майна. Однак окремі недоліки нового законодавства з приватизації зводять позитивні досягнення нанівець.

На жаль, на думку І.П.Вишневецького, нове законодавство з приватизації залишило неврегульованим питання із земельною ділянкою, на якій знаходиться

об'єкт приватизації. Законом передбачено, що земельні ділянки не підлягають приватизації разом з об'єктами нерухомості. Купуючи об'єкти приватизації, покупці повинні укласти договори оренди і земельних ділянок під ними. Така невизначеність із землею буде перешкодою для процесу приватизації та залучення іноземних інвесторів [18].

Іншою проблемою є закладені Законом можливості необ'єктивної оцінки об'єкта. Нове законодавство про приватизацію дозволяє поетапно знижувати ціну на об'єкт за відсутності покупця – вперше на 25%, вдруге на 50%, що може бути використано з корупційною метою.

На процес приватизації об'єктів державного та комунального майна негативно вплинуло й введення воєнного стану, що стало для іноземних інвесторів ознакою невизначеності ситуації в країні, крихкого «миру».

Закон #2269-VIII покликаний вирішити давню українську проблему – проблему приватизації об'єктів незавершеного будівництва. Стисло зупинимося на ній.

Об'єктом цивільних правовідносин є матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають, змінюються та припиняються цивільні правовідносини. Оскільки об'єкт незавершеного будівництва є сукупністю певних речей матеріального світу, розташованих на певній частині земельної ділянки, то такий об'єкт є, безсумнівно, об'єктом матеріального світу, а отже, і об'єктом цивільно-правових відносин, а саме є річчю. Основною проблемою визначення об'єкта незавершеного будівництва є питання віднесення такого об'єкта до рухомого чи нерухомого майна. Проаналізуємо думки науковців з цього приводу. О.М. Козир вважає, що в даний час незавершеним будівництвом об'єкти за загальним правилом є рухомим майном. Це впливає з положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) про те, що право власності на нерухомість виникає з моменту державної реєстрації. Крім того, у ст.181 ЦК України визначається тільки головна ознака віднесення речі до нерухомого – нерозривний зв'язок з земельною ділянкою, але про об'єкт незавершеного будівництва не сказано ні слова [2]. Шляхом вирішення такої невизначеності бачиться прийняття спеціального нормативно-

правового акту, що регулював би цивільні відносини, об'єктом яких є об'єкт незавершеного будівництва, в якому дати чітку дефініцію такому об'єкту та визначити його специфічні ознаки.

Також, А. В. Гостев, проаналізувавши цивільно-правові угоди, предметом яких є об'єкти незавершеного будівництва, виявив деякі актуальні проблеми. Зокрема, якщо суб'єкт, який вирішив збудувати певний об'єкт нерухомого майна і в якийсь момент вирішив продати незавершений об'єкт, то спочатку потрібно зареєструвати право власності на такий об'єкт і вже з правостановлюючим документом звертатися до нотаріуса, після чого оформлення відбувається в загальному порядку, як для нерухомого майна. Стосовно укладення договору купівлі-продажу покупцю необхідно перереєструвати право власності на такий об'єкт з додержанням вимог закону про строк та плату за таку реєстрацію. До того ж, сам об'єкт за невеликий проміжок часу фактично два рази реєструється, що не є економією у роботі адміністративному ресурсі. Така процедура відчуження об'єкта незавершеного будівництва видається далекою від ідеалу. Оскільки при наявності бажання та наміру на укладення правочину сторони вимушені нести значні витрати часу та коштів. Крім того, така процедура породжує велику кількість зловживань, таких як відчуження об'єкта без нотаріального посвідчення, сукупності будівельних матеріалів та інших зловживань [22, с. 378].

Отже, можна зробити висновок, що прийняття нового Закону #2269-VIII позитивно відобразилося на стані нормативно-правового забезпечення приватизації державного та комунального майна. Закон приніс значні позитивні зрушення в процес приватизації. Були зроблені реальні кроки щодо вирішення проблеми повернення здійснених покупцем капіталовкладень в приватизований об'єкт при поверненні такого об'єкту, реалізований механізм приватизації через електронні аукціони. Внаслідок прийняття Закону з'явилася платформа для розвитку малого та середнього бізнесу, яка була призвана зменшити корупційні схеми у державних закупівлях. Позитивним є також те, що тепер стратегічно важливі об'єкти для держави не потраплять до приватної власності, адже в Закон #2269-VIII додалися критерії, які визначають перелік об'єктів, що не підлягають

приватизації: дороги, вугільна промисловість, підприємства з виготовлення зброї та багато іншого.

Проведене дослідження дозволило виділити і ряд недоліків чинного приватизаційного законодавства, зокрема вади визначення стартової ціни об'єкта за новим Законом, корупційні ризики та ін. Так, новий Закон містить норму про те, що електронний аукціон може бути скасований за рішенням органу приватизації на будь-якому етапі його проведення, і причому без будь-яких підстав. У Порядку проведення електронних аукціонів перелік таких підстав не визначено, на відміну від Закону про публічні закупівлі. Отже, існує можливість скасування процесу приватизації за будь-якими надуманими обставинами. Ці дії, відповідно, будуть затягувати продаж, щоб збити ціну та виключити потенційних конкурентів для особливо зацікавлених покупців. Адже, якщо торги двічі були скасовані, то втретє ціна на лот суттєво знижується. Вважаємо, що навмисне скасування торгів буде працювати саме з такою ціллю. Також, Законом передбачено, що відомства-розпорядники майна, яке включено в перелік продажу на 2018-2019 рік, повинні передати такі об'єкти до Фонду держмайна за відповідною процедурою. Однак наразі передача таких об'єктів затягується. Хоча Закон регулює тривалість майже всіх процедур між датою оприлюднення переліку об'єктів приватизації і датою оголошення конкретного аукціону, один важливий строк не врегульовано. Не визначено, протягом якого строку аукціонні комісії повинні ухвалити рішення про затвердження ціни продажу, а орган приватизації – ухвалити рішення про затвердження рішення аукціонної комісії. Ця прогалина частково закрита лише щодо комунального майна. Порядок проведення електронних аукціонів передбачає, що аукціонна комісія приймає рішення про затвердження стартової ціни продажу протягом 15 робочих днів з моменту, який відбувся пізніше: ухвалення рішення місцевою радою про приватизацію майна або реєстрація права власності громади на об'єкт приватизації, що є нерухомим майном. Втім строк, протягом якого повинна відбутися така реєстрація, все ще не врегульовано. Вважаємо, що надалі це створить певні проблеми для організації торгів. Цим законом, зокрема, передбачається скасування статті про створення

спеціальної контрольної комісії Верховною Радою з питань приватизації, що суперечить нормам Конституції, зокрема її статтям 85 та 89, за яким до повноважень Верховної Ради належить затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності [1].

2.2. Юридична відповідальність за порушення законодавства про приватизацію

Відповідно до ч. 1 статті 29 Закону #2269-VIII, за порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність відповідно до законів України.

Кримінальна відповідальність за незаконну приватизацію державного та комунального майна передбачена ст. 233 Кримінального Кодексу України (далі КК України). Незаконна приватизація державного, комунального майна може бути вчинена лише шляхом активних дій. Дії, які підлягають кваліфікації за ч. 1 ст. 233 КК України, повинні бути наділені такою ознакою, як суспільна небезпечність [4].

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 233 КК України, характеризується такими альтернативними діями:

- приватизація державного чи комунального майна шляхом зниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом;
- приватизація державного чи комунального майна шляхом використання підроблених приватизаційних документів;
- приватизація державного чи комунального майна, яке згідно із законом не підлягає приватизації;
- приватизація державного чи комунального майна неправомочною особою.

Стаття 29 Закону #2269-VIII передбачає також адміністративну відповідальність (штраф) для посадових осіб, на балансі яких перебувають об'єкти приватизації за безпідставну відмову у прийнятті заяви про приватизацію,

порушення строків розгляду заяви про приватизацію, порушення умов і порядку проведення конкурсу, аукціону, продажу акцій (часток, паїв), порушення умов і порядку передачі акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації, корпоратизації, необґрунтовану відмову від продажу підприємства (майна, акцій) та безпідставну відмову в наданні інформації про об'єкт приватизації. Частиною 5 вказаної статті за повне або часткове невиконання умов договорів купівлі-продажу встановлена відповідальність покупців.

Дисциплінарна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків.

Слід більш детально зупинитися на цивільно-правовій відповідальності. Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері приватизації встановлена не тільки нормами ЦК України, а й багатьма спеціальними законами. Вона може бути передбачена в тих чи інших договорах (договірні) або прямо в правових нормах (недоговірних).

Суб'єктами, що скоюють правопорушення, виступають фізичні та юридичні особи. Неправомірна поведінка може полягати: у вчиненні незаконної угоди, в невиконанні або несвоєчасному виконанні зобов'язань; в заподіянні майнової шкоди та моральної шкоди; в недотриманні правил здійснення угод або їх форми та ін. Але врятуватися від штрафних санкцій за фактичне використання земельної ділянки без документів все ж таки, як виявилось можливо. Яскравим прикладом є Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду по справі №910/5702/17 від 15 лютого 2018р. [13]. Справа про те, як Київська міська рада намагалася повернути у власність громади земельну ділянку площею 0,1 га, на якій самочинно був вже збудований торговельний комплекс площею 587 кв. м. і просила суд застосувати до власника нерухомості відповідальність передбачену ст. 212 Земельного Кодексу України (далі – ЗК України) – *«повернення самовільно зайнятих земельних ділянок»* та ст. 376 ЦК України – *«самочинне будівництво»*. Проте Верховний Суд України вирішив інакше та залишив без змін постанову суду апеляційної інстанції, якою відмовлено міській раді у задоволенні позову. У справі було також

встановлено, що відповідач звертався із рядом заяв до місцевої ради та інших органів місцевого самоврядування з метою оформити права на спірну земельну ділянку, проте остаточних документів, в тому числі відмовних, з боку органів місцевого самоврядування йому надано не було. Більш того, між сторонами спору був укладений договір пайової участі, за умов якого відповідач сплатив, а позивач прийняв пайовий внесок, що свідчить про наміри обох сторін оформити оренду земельної ділянки (далі - з/д) за власником торговельного центру. Отже, особа – фактичний землекористувач, є законним власником будівлі торговельного комплексу, яка розташована на спірній з/д, тому має право оформити цю з/д в оренду відповідно до ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України. За таких обставин відсутність у відповідача – власника торговельного центру правовстановлюючих документів на з/д, на якій торговельний центр розташований не може розцінюватися як правопорушення, за яке настає відповідальність передбачена ст. 212 ЗК України: знесення будівлі та повернення з/д у власність міста [71].

Тут же доречно розглянути наслідки розірвання договорів про приватизацію. Питання захисту прав інвесторів, які не спромоглися виконати свої зобов'язання за договорами про приватизацію і щодо яких вживають заходів для повернення об'єктів у державну власність, ще довго не втрачатимуть своєї актуальності. За даними Фонду державного майна, стосовно близько 18% договорів купівлі-продажу об'єктів приватизації, що перебувають на контролі у ФДМУ, ведеться претензійно-позовна робота з приводу їх розірвання.

Загальні наслідки розірвання договорів визначено ст.653 ЦК України. Вона передбачає, що:

- з моменту розірвання договору зобов'язання сторін припиняються;
- сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом;
- у визначених випадках на сторону договору може бути покладено зобов'язання з відшкодування збитків.

Водночас ч.4 цієї статті передбачає, що договором або законом можуть бути встановлені інші правові наслідки розірвання угод.

Спеціальними нормами, що регулюють правові наслідки розірвання договору про приватизацію, є ч.10 та ч.11 ст.26 Закону #2269-VIII. Ці норми встановлюють, що у випадку розірвання в судовому порядку договору купівлі-продажу у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань приватизований об'єкт підлягає поверненню в державну (комунальну) власність.

Також вони визначають спеціальні, якщо порівняти зі ст.653 ЦК України, наслідки розірвання договорів про приватизацію в частині повернення об'єкта приватизації в державну власність та відшкодування покупцям коштів, сплачених за такі об'єкти. Так, установлюються строки повернення грошей покупцям — 5 робочих днів після надходження коштів від повторного продажу. Крім того, обмежується сума, що повертається покупцям: не більша від тієї, що отримана від повторного продажу.

В законодавстві про приватизацію, що діяло раніше (Державній програмі приватизації на 2012—2014 роки, затвердженій законом від 13.01.2012 №4335-VI, законах «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва», «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», «Про приватизацію державного майна» та інших), подібних норм не було.

Проте, застосовуючи ст.26 закону #2269-VIII, необхідно враховувати й положення інших нормативно-правових актів. Зокрема, ст.18 закону «Про інвестиційну діяльність» гарантує як національним, так і іноземним інвесторам стабільність умов ведення інвестиційної діяльності. Крім того, за загальним правилом, цивільний закон не має зворотної дії в часі, крім випадку, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність (ч.2 ст.5 ЦК України). Вбачається, що закон #2269-VIII змінює умови ведення інвестиційної діяльності та встановлює більш жорсткі заходи цивільно-правової відповідальності порівняно із законодавством, що діяло до набрання ним чинності. Тому цей документ не може застосовуватися до порушень договорів про приватизацію, що мали місце до набрання ним чинності.

Крім того, при розгляді таких справ не можна не враховувати речово-правового аспекту цих правовідносин. Відповідно до ч.6 ст.26 закону #2269-VIII право власності на об'єкт приватизації переходить до покупця після сплати в повному обсязі ціни його продажу. Схожі положення містились і в ч.4 ст.27 закону «Про приватизацію державного майна», ст.12 закону «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва», що втратили чинність.

Тобто з моменту повної (а за деяких умов і часткової) сплати вартості об'єкта приватизації інвестор стає його власником і має право на захист. У тому числі — відповідно до конституційних і міжнародно-правових принципів захисту права власності. Нагадаємо, що ст.41 Конституції проголошує принцип непорушності права власності та неможливості протиправного його позбавлення. Отже, позбавлення інвестора права власності на об'єкт приватизації за ст.26 Закону #2269-VIII відбувається без попереднього відшкодування. Крім того, воно стосується лише коштів, отриманих від повторного продажу. Також ця стаття не передбачає будь-якого відшкодування за поліпшення, зроблені інвестором за час, поки об'єкт приватизації перебував у його власності.

Яскравим прикладом захисту права власності є рішення Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) у справі «Фонд Батьківська турбота проти України» від 09.10.2018 р. [12], де ЄСПЛ одноголосно встановив порушення ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини, яка проголошує, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном і ніхто не може бути позбавлений своєї власності, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Справа стосувалася розпорядженням майна організацій колишнього СРСР на території України. В 1960 році на території УРСР санаторії було безоплатно передано у відання профспілок. У 1990 році владними органами було накладено мораторій на відчуження державної власності. Після проголошення незалежності майно усіх підприємств і організацій колишнього СРСР було визнано власністю України. У 2002 році Заявник придбав у профспілкового підприємства приміщення санаторію і зареєстрував право власності у встановленому порядку; санаторій

надалі використовувався в діяльності центру. Заявник заснував центр соціальної реабілітації, одним із основних напрямів діяльності якого був соціальний захист та соціальна реабілітація дітей.

Проте, у серпні 2011 року прокурор, який діяв від імені держави, звернувся до суду з проханням скасувати договір купівлі-продажу. Він стверджував, що продані приміщення перебували у державній власності, а договір купівлі-продажу порушив інтереси держави. Суд першої інстанції задовольнив позов. Організація-заявник подала апеляцію стверджуючи, що вона була покупцем і витратила близько п'ять мільйонів гривень на ремонт приміщень. Апеляційний суд прийняв рішення на користь заявника в квітні 2014 року відхиливши позов держави щодо права власності, але це рішення було скасоване Вищим господарським судом України у липні 2014 року. Верховний Суд відхилив запит заявника про перегляд справи в жовтні того ж року, посилаючись на розбіжності та прогалини в тогочасному законодавстві, дійшов висновку про відсутність у профспілок правових підстав для розпорядження власністю організацій колишнього СРСР і відхилив скаргу Заявника. ЄСПЛ дійшов висновку про добросовісність набуття спірного майна Заявником, а також звернув увагу на те, що після укладання договору в 2002 році право власності Заявника було належним чином зареєстроване. Таким чином, держава знала або повинна була знати про договір 2002 року та про реєстрацію права заявника на спірне майно задовго до 2011 року (подання позову про визнання договору недійсним). Посилаючись на прецедентну практику, ЄСПЛ зазначив, що ризик будь-якої помилки, зроблений органами державної влади, повинна нести держава - помилки не повинні бути виправлені за рахунок відповідної особи. ЄСПЛ наголосив, що справа не містить підтвержень того, що держава дійсно потребувала спірного майна для конкретної мети; зв'язок між заінтересованістю держави в майні та «суспільним інтересом» не прослідковується. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання в майнові права Заявника наклало на нього непропорційне навантаження, а законність такого втручання є сумнівною – отже, було порушено статтю 1 Першого протоколу Конвенції.

Отже, за порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність відповідно до законів України. Кримінальна відповідальність настає за приватизацію державного чи комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, шляхом використання підроблених приватизаційних документів, приватизація майна, яке згідно із законом не підлягає приватизації та приватизація майна не правомочною особою. Адміністративна відповідальність настає за повне або часткове невиконання умов договорів купівлі-продажу. Цивільно-правова відповідальність настає за вчинення незаконної угоди, за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань, за заподіяння майнової шкоди, за недотримання правил здійснення угод або їх форм та інше. Дисциплінарна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У ході проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Приватизація державного майна - це відчуження майна, що перебуває у державній власності на користь фізичних чи юридичних осіб, які можуть бути покупцями, з метою підвищення економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України. Приватизація здійснюється на основі загально-правових принципів, таких як законність, відкритість та прозорість, на основоположних принципах цивільного процесуального права, таких як змагальність та рівність, а також принципів державного контролю, своєчасного та достовірного інформування про об'єкти приватизації та порядок їх приватизації та інших.

2. Об'єкт приватизації - це майно підприємств, що перебуває в державній чи комунальній власності. Об'єкти приватизації поділяються на об'єкти малої приватизації (єдині майнові комплекси, окреме майно, об'єкти незавершеного будівництва, об'єкти соціально-культурного призначення та інше) та об'єкти великої приватизації (єдині майнові комплекси державних підприємств та пакети акцій суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій належать державі та вартість активів яких за останній рік перевищує 250 мільйонів гривень). Суб'єктами приватизації є: державні органи приватизації, місцеві ради, органи приватизації територіальних громад та покупці.

3. В Україні приватизація разом з позитивними наслідками призвела до появи ряду проблем, таких як монополізація ринків, розвиток нелегального бізнесу, збитковість більшості приватизованих підприємств, держава втратила контроль над стратегічно важливими галузями, з'явилася загроза економічному суверенітету через появу іноземних інвесторів, а частина населення була позбавлена можливості отримувати державні товари та послуги за відносно низькими цінами. Але, аналіз наукових праць за темою дослідження вказує на те, що не всі аспекти питання приватизації державного та комунального майна в Україні досліджені належним чином. Теоретичні й концептуальні розробки науковців присвячені лише окремим

аспектам цієї проблеми, особливо економічному аспекту, тобто досліджувався вплив приватизації на стан підприємств у контексті економічної ситуації та на зайнятість населення і поширення безробіття, а також юридичному аспекту - змістом якого є платне, частково-платне або безоплатне відчуження державного майна, що теж зводиться до мети залучення отриманих коштів від приватизації для здійснення структурної економіки. Крім економічного і юридичного, потрібно більш детально дослідити вагомий політичний (наприклад, скуповування національних підприємств іноземними інвесторами), соціальний (те, як приватизація вплинула на ріст цін на товари та послуги, зниження забезпеченості робочими місцями через дозвіл директорату збільшувати свою частку акцій, скуповуючи їх у звільнених працівників та на соціальне розшарування суспільства) та екологічний (вплив приватизації на стан екологічної безпеки у разі розгляду потенційно небезпечних підприємств) аспекти.

4. Загалом, для пострадянських країн характерний скоріше негативний досвід приватизації, яка пройшла зі значними соціальними і економічними витратами. Водночас в розвинених країнах, особливо в США, Великобританії та Японії приватизація державного майна пройшла успішно. У цих країнах вдалося підвищити ефективність приватизованих підприємств, поліпшити структуру управління і навіть знизити витрати та ціни. Негативним результатом приватизації в усіх країнах стало зростання безробіття.

5. Прийняття нового Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» № 2269-VIII (у редакції від 20.10.2019 р.) має принести значні позитивні зрушення в процес приватизації. У порівнянні з попереднім законодавством про приватизацію, яке будувалося переважно на роздержавленні майна через трудові колективи, автори нового закону спробували піти іншим шляхом, а саме закласти правові основи для залучення інвестицій. Так, новий порядок приватизації не передбачає пільг чи переваг для окремих категорій покупців, а встановлює принцип змагальності та рівності. Були зроблені реальні кроки щодо вирішення проблеми повернення здійснених покупцем капіталовкладень в приватизований об'єкт при поверненні такого об'єкту,

реалізований механізм приватизації через електронні аукціони, зокрема об'єкти незавершеного будівництва, наразі продаються через електронні майданчики електронної торгової системи ProZorro. Внаслідок прийняття Закону з'явилася платформа для розвитку малого та середнього бізнесу. Також тепер визначається перелік об'єктів, що не підлягають приватизації: дороги, газотранспортна система, вугільна та енергетична промисловість, метрополітен, підприємства з виготовлення зброї та багато іншого. Це означає, що стратегічно важливі об'єкти для держави не потраплять до приватної власності. Ще законопроектом передбачена норма, що не дозволяє забрати раніше заборонені до приватизації підприємства за борги, тому що вводить мораторій на порушення процедури банкрутства на три роки щодо всіх об'єктів, які сьогодні перебувають у переліку.

Недопрацьованою є ст.26 в якій сказано, що позбавлення інвестора права власності на об'єкт приватизації відбувається від попереднього відшкодування. Потрібно більш детально зупинитися на питанні захисту прав інвесторів, які не спромоглися виконати свої зобов'язання за договорами про приватизації і щодо яких вживають заходів для повернення об'єктів у державну власність. Також, Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна» передбачено, що відомства-розпорядники майна, яке включено в перелік продажу на 2019 рік, повинні передати такі об'єкти до Фонду держмайна за відповідною процедурою. Однак наразі передача таких об'єктів затягується. Хоча Закон регулює тривалість майже всіх процедур між датою оприлюднення переліку об'єктів приватизації і датою оголошення конкретного аукціону, один важливий строк не врегульовано. Не визначено, протягом якого строку аукціонні комісії повинні ухвалити рішення про затвердження ціни продажу, а орган приватизації – ухвалити рішення про затвердження рішення аукціонної комісії.

6. За порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність відповідно до законів України. Зокрема, цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері приватизації встановлена не тільки нормами Цивільного кодексу, а й багатьма спеціальними законами. Вона

може бути передбачена в тих чи інших договорах (договірні) або прямо в правових нормах (недоговірних).

Проведене дослідження дозволило зробити наступні практичні рекомендації:

- Викласти ч. 11 ст. 26 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» у наступній редакції: «У разі якщо об'єкт приватизації визнано банкрутом, то покупцю повертається 25% відшкодування від суми поліпшення, зробленої інвестором за час, поки об'єкт приватизації перебував у його власності».

- Доповнити ч. 5 ст. 15 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» наступною частиною:

«Аукціонні комісії повинні ухвалити рішення про затвердження ціни продажу об'єктів приватизації у строк, що не перевищує 14 днів із дня опублікування інформаційного повідомлення про приватизацію об'єктів малої приватизації».

Орган приватизації повинен ухвалити рішення про затвердження рішення аукціонної комісії у строк, що не перевищує 10 днів із дня ухвалення рішення про затвердження ціни продажу об'єктів приватизації».

- Включити до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» положення про парламентський контроль за приватизацією державного майна в зв'язку з виключенням ст. 9 цього ж Закону, як такої, що суперечить статтям 85 та 89 Конституції України, за якими Верховна Рада не має повноважень створювати спеціальні контрольні комісії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 2 листопада 2019 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 19 жовтня 2019 р. №1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 18 жовтня 2019 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
5. Про власність: Закон України від 26 березня 1991 р. № 697-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#o14> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
6. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 20.10.2019 р. № 2269-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
7. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> Дата звернення 20.10.2019 р.
8. Про затвердження Порядку проведення електронних аукціонів для продажу об'єктів малої приватизації та визначення додаткових умов продажу: Постанова від 10 травня 2018 р. № 432. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2018-%D0%BF?lang=en> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.

9. Про затвердження Положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю та Положення про цінні папери від 19.06.1990 № v0590400-90. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0590400-90> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
10. Про державний суверенітет України: Декларація № 55-ХІІ від 16.07.1990. *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
11. Про порядок повернення в державну (комунальну) власність об'єктів приватизації в разі розірвання або визнання недійсними договорів купівлі-продажу таких об'єктів: затверджений Наказом Фонду державного майна від 18.10.2018 № 1331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1338-18#n15> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
12. Рішення Європейського Суду з прав людини від 09 жовтня 2018 р. по справі «Фонд «Батьківська турбота» проти України» № 5876/15// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d03 Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського від 24 липня 2019р. по справі №910/5702/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83304288> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
14. Артеменко О.А, Несененко П.П, Патлатой О.Є. Сучасні економічні теорії: навч. посіб. Одеса, 2017. 326 с.
15. Брусиловська О. І. Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа (1989-2004). : Дис... д-ра наук: 23.00.04 / Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова ,Одеса,2008. С. 391
16. Вайцеккер Эрнст Ульрих фон. Політика на Землі. Реальна екологічна політика в століття захисту навколишнього середовища, Дармштадт, 1989 360 с.
17. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. Київ, 2011. 306 с.

18. Вишневецький І.П. Результат приватизації-2018. НВ-Бізнес: веб-сайт. URL: <https://nv.ua/biz/experts/itohi-ot-privatizatsii-2018-obratno-na-start-2516572.html> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
19. Стратегія економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки/Гальчинський А.С. та ін. Київ, 2004. 413 с.
20. Гармаш С. В. Закордонний досвід трансформацій національних економік та можливість його застосування в Україні в умовах загострення системної кризи. Вісник НТУ "ХП", 2015. №26. С. 54-61
21. Гелей С.Д. Політико-правові системи світу: навч. посіб. Київ, 2017. 384 с.
22. Гостев А.В. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. №68. Одеса, 2012. С. 372-378.
23. Григоренко А.В. Перевірка суб'єктів підприємницької діяльності. Проведення перевірок уповноваженими органами державного нагляду та правоохоронними органами: практичний посібник-коментар. Київ, 2017. 280 с.
24. Данькевич С.М. Організаційно-економічні аспекти залучення інвестицій як інструменту в забезпеченні збалансованого використання земель лісогосподарського призначення: наук.-практ. журнал Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили, Київ, 2019. № 12. С. 62
25. Дахно І.І. Міжнародне економічне право. Київ, 2019. 160 с.
26. Стан і розвиток зв'язку України у 2015 році: зб. матеріалів Держ. служба статистики: статистичний збірник. Київ, 2016. С. 29
27. Жданова Л.Л. Стратегічне забезпечення управління сталим розвитком економіки та соціальної сфери: монографія. Чернівці, 2015. 620 с.
28. Задерейко С.Ю. Особливості приватизації в Україні: науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012 №173 С. 168-173
29. Заруба П.І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері приватизації : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний ун-т внутрішніх справ., Київ, 2007. С. 192-206

30. Зверяков М.І. Про зміну моделі економічного розвитку. Економіка України. Київ, 2015. 296 с.
31. Зверяков М.І. Промислова політика і механізми її реалізації: наук.журнал Міністерства Економіки України, 2016. №6 С.3-18
32. Зверяков М.І, Жданова Л.Л, Шараг О.С. Нова ідустриалізація як модель економічного розвитку України. Одеса: Астопринт, 2017. 244 с.
33. Зюзь Д. Зарубіжний досвід участі держави у формуванні інституту власності: збірник наук. праць Львівського регіон. інстит. держ. упр., Львів, 2017. №3 С. 52
34. Іващук І. О., Орнат М. Р. Інвестиційні пріоритети економічних реформ Китаю в умовах глобальної нестабільності. Збірник наукових праць Тернопільського нац. економ. універ. , Тернопіль, 2015. №. 2. С. 309-316
35. Качур Р.П. Державне регулювання інвестиційної діяльності в трансформаційній економіці: Дис... д-ра наук: 08.00.03 / Львів. нац. унів. ім. І.Франка, Львів, 2015 С. 112
36. Кірюшин А.А. Цікаві судові рішення, Протокол: веб-сайт. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kgs_faktichne/ Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
37. Ключиков Г.Н., Ларцев В.С. Краткий очерк истории приватизации в Украине. Киев, 2001. 352с.
38. Козаков В.М. Становлення та розвиток соціально-ціннісних засад державного управління в Україні : Дис... д-ра наук: 25.00.01 / Нац. акад. держ. управ. при Президентіві України, Київ, 2007. С. 173
39. Коросташов О.М., Тягунова Н.М. Законодавче регулювання торговельної та підприємницької діяльності: навч. посіб. Київ, 2019. 136 с.
40. Кужелев М. О. Приватизація та акціонування як основа формування корпоративного сектора: зарубіжний досвід та українські реалії. Економіка будівництва і міського господарства. Макіївка, 2012. т. 8, № 4 С. 291-298
41. Кульменко У. Форми реалізації політичної функції держави: наук.-практ. юрид. журнал «Підприємництво, господарство і право». Львів, 2017. №2. [с. 231]
42. Крих Т.Я. Незаконна приватизація державного, комунального майна за кримінальним правом України: юридичний аналіз складу злочину: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук : 12.00.08 / Державного університету внутрішніх справ, Львів, 2010 С. 12

43. Крих Т.Я. Об'єктивна сторона незаконної приватизації державного і комунального майна, передбаченою ч.1 ст.233 КК України: наук. вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, Львів, 2008. №3 С. 10

44. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Станом на 02.09.2019 р./Мацюк В. та ін.; за ред. М.Лошицького. Київ, 2019. 972 с.

45. Мельниченко О. Судова практика: конкуренційні (антимонопольні) спори. Київ: Юстініан, 2010. 512 с.

46. Конкурентоспроможність національної економіки: зб. матеріалів доп. учасн. Міжнародної науково-практичної конференції XVII. Київ, 2017 569 с.

47. Офіційний сайт Світового банку: веб-сайт. URL: www.worldbank.org Дата звернення 20 жовтня 2019 р.

48. Пенькова К., Черніков Д. Аналіз іноземного досвіду приватизації та управління державними правами власності. Європейський інформаційно-дослідницький центр; веб-сайт. URL: euinfocenter.rada.gov.ua Дата звернення 20 жовтня 2019 р.

49. Плакіда В.І. Історичні передумови державної приватизації в Україні: наук. журн. «Теорія та практика державного управління». Харків, 2008. №23 С. 139

50. Попович Н.Г. Державно-управлінський дискурс у структурі політико-адміністративної комунікації: монографія. Київ, 2017. 360 с.

51. Приходько Д.Д. Аналіз способів приватизації підприємств: наук.-практ. журнал Придніпровської держ. академії будівн. та архіт., Дніпро, 2018. №14 С. 99

52. Приватизація: нова хвиля. Газета Федерації Професійних Спілок України «Профспілкові Вісті», 2017. №42 URL: <http://www.psv.org.ua/arts/Tema/view-4049.html> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.

53. Редько О.Я. Правове забезпечення приватизації на морському транспорті в Україні: наук.-практ. журнал Дніпр. держ. аграрн. універ., Дніпро, 2015. № 3. С. 211-215

54. Румянцев Ю.В. Методологічні засади дослідження проблем корупції: наук. стат. юридичного вісника Нац. авіац. ун-ту, Київ, 2017. №43. С. 86-91

55. Рябченко О. Змагання за інвестора: сенс процесу приватизації: газета «День», 2010 №63 С. 3
56. Селецький С.І. Теорія держави і права:навч. посіб. Київ, 2017. 246 с.
57. Сербіна А.В. Нюанси приватизації комунального майна: газета «Місьцеве самоврядування» Харків, 2018. № 9 С. 10
58. Таранюк Л. Н. Потенциал и развитие предприятия: учебное пособие, Сумы, 2016. 278 с.
59. Тетерчук В.І. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ, 2019. 184 с.
60. Федоренко В. Г. Політична економія: підручник. - 2-ге вид. Київ: Алерта, 2015. 487 с.
61. Хватов Ю.Ю. Економіка Франції: етапи і аналіз сучасних тенденцій розвитку: наук. журн. Дніпропетров. ун-т ім. Альфреда Нобеля, Дніпропетровськ, 2016. № 2 С. 118-126
62. За невиконання умов договору купівлі-продажу об'єкти приватизації повертаються в державну власність та повторно продаються. Чернівецька обласна державна адміністрація: веб-сайт. URL: <http://archive.bukoda.gov.ua/page/za-neverikonannya-umov-dogovoru-kupivli-prodazhu-ob-ekti-privatizatsii-povertayutsya-v-derzhavnu>- Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
63. Чуприна Л.В. Організаційно-економічні передумови розвитку процесів роздержавлення та приватизації промислових підприємств в Україні: Дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Харківський держ. економічний ун-т., Харків, 2000. С. 173-180
64. Шавалюк Л. Приватизаційні дилеми. Тиждень.ua: веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/143999> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
65. Шиян О. Ю. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Львів, 2019. № 861 С.126-153
66. Шот А.П. Методологія наукових досліджень : конспект лекцій. для студ. вищ. навч. закл. Львів. нац. універ. ім. І.Франка, Львів, 2016. С. 15-28

67. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: проблеми становлення та модернізації: монографія, Київ, 2007. 390 с.
68. Шуміло О.М. Екологічне право України: навч. посіб. Особлива частина. Київ, 2017. 360 с.
69. Валовой внутренний продукт стран в 1980 – 2016 годах. URL: <http://svspb.net/danmark/vvp-stran.php> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
70. В Україні підвели перші підсумки малої приватизації, прозорого-продажі: веб-сайт. URL: <https://prozorro.sale/news/v-ukrayini-pidveli-pershi-pidsumki-maloyi-privatizatsiyi> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
71. Земельні спори, Протокол: веб-сайт. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kgs_faktichne_vikoristannya_zemelnoi_dilyanki_bez_pравовs_tanovlyuyuchih_dokumentiv_shche_ne_e_dostatnoyu_pidstavoyu_dlya_zastosuvannya/ Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
72. Электронные торги ProZorro: в чем выгода и минусы для предпринимателей? mykharkov.info: веб-сайт. URL: <https://mykharkov.info/obzors/elektronnye-torgi-prozorro-v-chem-vygoda-i-minusy-dlya-predprimatelej-57055.html> Дата звернення 20 жовтня 2019 р.
73. Grabosky Peter N. Citizen coproduction and corruption control / Peter N. Grabosky Corruption and Reform, Vol. 5, 1999 С. 125-151